

Stanovski poverjeniki in stanovski odbor ter instrukciji za poverjenike iz let 1540 in 1542

MATEVŽ KOŠIR

Ema Umek je pri svojem delu posvečala pozornost raznovrstnemu arhivskemu gradivu in opozarjala na njegov pomen za preučevanje zgodovine, pa tudi za druge raziskave. Večkrat je poudarila tudi pomembnost arhiva kranjskih deželnih stanov. Sad njenih prizadevanj je bila tudi izdaja deželnozbornih spisov kranjskih stanov. V letih 1980 in 1986 je opravila redakcijo teh spisov, ki jih je v dveh zvezkih za objavo pripravila Marija Verbič in nato izdal Arhiv Republike Slovenije.¹ Ema Umek se je kranjskemu stanovskemu arhivu še posebej posvetila v razpravi o seriji stanovskih sejnih zapisnikov, ki so bogat vir za zgodovino Kranjske od 16. do 18. stoletja.²

V pričnojem prispevku nameravam predstaviti najstarejši dve ohranjeni instrukciji deželnih stanov za izvršilni urad deželnih stanov (*Verordnietestelle*) in opredeliti njegov odnos do deželnega odbora (*Ansschuss*), posebno zaradi nejasnosti prevajanja teh osrednjih organov deželnih stanov iz nemščine v slovenščino. Različno je predvsem slovensko poimenovanje stanovskega izvršilnega urada (*Verordniet*). V 16. stoletju se je za "*Verordniet*" v slovenščini uporabljal izraz "vladateli" (oziroma "vladatelj" v ednini), točneje: "*N. zhalne Deshele tikay odlozheni Vladatelly*", oziroma nemško "*N. ainer Ersamen Landtschafft daselbst Verordniet*". Tako je zapisano na "Zapovednem listu" iz leta 1570, ki je zapisan tako v nemščini kot slovenščini.³ Janko Polec, prvi zgodovinar, ki je prevajal omenjene urade iz nemščine v slovenščino, je urada deželnih stanov prevajal kot stanovski odsek ("*ständischer Ansschuss*") in stanovske odbornike ("*ständische Verordniet*").⁴ Za nemški izraz "*Ansschuss*" pa se je v prevodu uveljavil izraz odbor, s čimer je postalo razlikovanje med stanovskima organoma včasih nejasno. Kljub temu so avtorji v starejši slovenski zgodovinski literaturi izraz "*Verordniet*" veči-

noma prevajali z odborniki,⁵ ali podobno kot na primer kolegij stanovskih odbornikov⁶ (*Verordniete Stelle*). "*Ansschuss*" pa so prevajali kot odbor,⁷ pri čemer sta bila z različnima izrazoma mišljena tudi dva različna organa.

Nekoliko drugačen je novejši prevod stanovskega izvršilnega urada v "Priročnikih in kartah" v prevodu članka Kurla Spreitzhofferja.⁸ Ta točno navaja, da so imeli stanovi (v Notranji Avstriji) nekako od leta 1515 v obliki poverjenikov (*Verordniet*, *Verordniete Stelle*) upravno oblastvo s splošnimi (pozneje izvršilnimi) pooblastili. Poleg poverjenikov pa so imeli še stanovski odbor (*Ansschuss*), ki je bil včasih razdeljen na večjega in manjšega. Ta dokaj domiselni prevod, ki tudi v slovenščini jasno postavlja jezikovno razliko med obema uradoma, se uveljavlja posebno v arhivskih krogih. Izraz poverjeniki kot slovenski naziv za stanovski izvršilni organ uporablja tudi Ema Umek.⁹ Poverjeniki, oziroma urad poverjenikov ("*Verordniet*", "*Verordniet Amt*", oziroma "*Verordniete Stelle*") je jasnejši izraz kot odborniki, saj urad jasno razmejuje od odbora ("*Ansschuss*").

Pomembnejše kot sama uporaba prvega ali drugega slovenskega izraza (odborniki oziroma poverjeniki) za stanovske *Verordniet* je razlikovanje med tem uradom in odborom - *Ansschuss*. Razlika med obema organoma je tako terminološko kot vsebinsko jasno izpričana v gradivu kranjskih deželnih stanov, pa tudi v sodobnih poročilih o deželnostanovski upravi, in je povsem jasna.¹⁰ To stanovsko upravno strukturo je opisal že Anton Globočnik¹¹, ugotovil je, da so stanovi poleg splošnega zasedanja, ki se je imenovalo deželni zbor, poznali še inanjše zasedanje - stanovski odbor, ki se je po potrebi

5 Npr.: J. Žuntar, Zgodovina mesta Kranja, Kranj 1939, str. 233.

6 Npr.: Splošni pregled fondov državnega arhiva I.R.S., Ljubljana 1960, str. 28 in 31.

7 Prav tam, str. 33.

8 J. Žuntar (Redakcija), Priročniki in karte o organizacijski strukturi, Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Guriz-Trieste, 1988, str. 68.

9 E. Umek, nav. d.

10 Npr. K. S. Perizhoffen pl. Perizhof v Curiali Pragmatici (napisana na osnovi stanovskih zapisnikov med letoma 1722 in 1748) oba organa jasno razlikuje tako terminološko kot tudi vsebinsko.

11 A. Globočnik, Übersicht der Verwaltungs- und Rechtsgeschichte des Landes Krain, Laibach 1893, posebn. str. 15-16.

1 M. Verbič, Deželnozborni spisi kranjskih stanov I, 1499-1515, Arhiv SRS, Ljubljana 1980. M. Verbič, Deželnozborni spisi kranjskih stanov II, 1516-1519, Arhiv SRS, Ljubljana 1986.

2 E. Umek, Sejni zapisniki kranjskih deželnih stanov, Arhivi XVII, 1994, str. 100-104.

3 AS, Stan. I, fasc. 285, šk. 416. Zapovedni list je objavil Stanko Jug (Slovenski "Zapovedni list" iz leta 1570 in prvi vinski tisk, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXIII, Ljubljana 1942).

4 J. Polec, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 264.

sestajal v širši ali ožji zasedbi.¹² Tekoče zadeve zunaj zasedanja deželnega zbora in zasedanj širšega in ožjega odbora pa je opravljal stalni odbor poverjenikov.¹³

O omenjenem vprašanju je pisal tudi Sergij Vilfan, in sicer je opozoril na terminološki problem, ki zadeva stanovski izvršilni organ. Sam v svoji Pravni zgodovini ne razlikuje odbora in poverjenikov ("Ausschuss" in "Verordnete"), vendar se tam tega vprašanja dotika le bežno.¹⁴ Tudi v Enciklopediji Slovenije piše Sergij Vilfan, da se je kot izvršilni organ deželnih stanov v 16. stoletju ustalil stanovski odbor (Verordneter Ausschuss).¹⁵

Sergij Vilfan piše: "Stanovski Verordnete so bili ožji kolegij (4-6) članov in ga Polce sloveni kot stanovski odbor, širši je bil stanovski Ausschuss, po Polen stanovski odsek..."¹⁹ Vendar Polce Verordnete ni imenoval odbor, ampak: "stanovske odbornike (ständische Verordnete), ..." ²⁰ Vilfan meni, da sta imela izraza različen pomen le v obdobju okrog leta 1800, v starejšem obdobju pa jima pripisuje enak pomen.²¹ Viri pa nam pričajo, da sta imela izraza različne pomen približno od začetka 16. stoletja, točneje vsaj od leta 1519.²²

Vilfan nato pravilno ugotavlja, da so bili Verordnete "mala deželna vlada" v zadevah deželne avtonomije, vlogi "Ausschussa" pa ne posveča pozornosti.²³

Različni načini prevajanja izrazov "Verordnete" in "Ausschuss":

NEMSKI IZRAZ	(1) prevod, ki ga v svoji razpravi predlaga Sergij Vilfan ¹⁶	(2) običajen prevod v zgodovinski literaturi, posebno starejši	(3) del novejši zgodovinske literature
Verordnete*	stanovski odborniki	(stanovski) odborniki	(stanovski) poverjeniki
Verordnetestelle*	stanovski odbor	(stanovski) odborniki	(stanovski) poverjeniki
Verordneteamt*	urad stanovskega odbora	/	urad poverjenikov
Verordnetenamt*-präsident	predsednik (urada stanovskega) odbora	/	predsednik urada poverjenikov
Ausschuss	(širši) odbor	odbor	odbor

* gre za en in isti organ

Vilfan se je še posebno posvetil vprašanju poimenovanja izvršilnega organa deželnih stanov v razpravi o strukturi stanov ob njihovem zatoni.¹⁷ Ta prispevek Sergija Valfana, pomembnega strokovnjaka za pravnozgodovinska vprašanja in tudi za vprašanja pravnega položaja deželnih stanov, pa priča o tem, da ni poznal najpomembnejših arhivskih virov iz arhiva kranjskih deželnih stanov, ki se nanašajo na vprašanje strukture stanovskih organov. Sergij Vilfan je razpravo napisal na podlagi poročila, ki so ga izdelali leta 1760 in izročili "Verordnete"¹⁸ dvornemu komisarju. "Verordnete" Sergij Vilfan prevaja kot odbor. Tako prevajanje pri njem morda izvira tudi iz njegovega netočnega navajanja Janka Polca, saj

Predlog Valfanovega slovenskega poimenovanja stanovskih uradov se ne ujema z izrazi, ki so se uporabljali v delu starejše in novejši slovenske zgodovinske literature, predvsem pa je netočen glede na organizacijo stanovske uprave, saj terminološko enači dva različna stanovska organa. Valfanov prevod je nejasen, ker prevaja Verordnete in Ausschuss kot odbor, čeprav gre za dva različna organa. Najbolj jasn je tretji prevod, saj oba urada tudi v prevodu najbolj jasno razlikuje.

Sergij Vilfan ne le terminološko, ampak tudi sicer meni, da gre le za en urad in ne dva. V svojem prispevku o pravni ureditvi Kranjske po Valvasorjevi Slavi pravi: "Več kot o odboru"²⁴ pove Valvasor o njegovem izvršilnem organu deželnem odboru (Ausschuss), ki je bil sestavljen iz predsednika (Präsident) in štirih odbornikov (Verordnete).²⁵ Te Valfanove trditve pa v resnici ne potrjujeta niti Valvasor niti arhivsko

¹² "Eine allgemeine Versammlung nannte man Landtag, einen kleineren Zusammenritt den offenen Ausschuss welcher sich in besondern Fällen zu einem engeren gestaltete." Prav tam, str. 15.

¹³ "Die laufenden Geschäfte ausser den Landtagssitzungen und bei den oben erwähnten offenen und engem Ausschüssen besorgte der ständige Ausschuss der Verordneten..." Prav tam, str. 16.

¹⁴ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 328, sl.

¹⁵ ES, Zvezek 2, Ljubljana 1988, str. 251.

¹⁶ S. Vilfan, Ustavna ureditev, str. 231.

¹⁷ S. Vilfan, Ustavna ureditev Kranjske ob zatoni deželnih stanov (1760), Zbornik znanstvenih razprav, LIII, Ljubljana 1992, str. 227-238.

¹⁸ AS, Stan. I, fasc. 210, fol. 186.

¹⁹ S. Vilfan, Ustavna ureditev, str. 231.

²⁰ J. Polce, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 264.

²¹ Prav tam, str. 231.

²² AS, Stan. I, fasc. 211, zap. št. 316.

²³ S. Vilfan, Ustavna ureditev,

²⁴ S. Vilfan, Ustavna ureditev, str. 231.

²⁵ Verjetno je Vilfan mislil na deželni zbor in je le po pomoti zapisal odbor.

²⁶ S. Vilfan, Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi, v: Valvasorjev zbornik, Ljubljana 1990, str. 34.

gradiva. Valvasor obravnava poverjenike v posebnem poglavju št. VIII z naslovom: "Von denen Verordneten in Crain."²⁶ V vsem celotnem osmem poglavju govori Valvasor le o "Verordnete" in njihovem predsedniku, vendar tam niti enkrat (!) ne uporabi izraza "Ausschuss".²⁷ Valvasor v nasprotju z Vilfanovo navedbo ne enači "Verordnete" z "Ausschuss". Posebno jasno pa je vidna razlika med obema organoma v arhivskih virih iz fonda Kranjskih deželnih stanov.

Trditve, da odbor (Ausschuss) sestavljajo odborniki (Verordnete), arhivski viri zanikajo. Odbor (Ausschuss) je v arhivskih virih zasedanje deželanov, ki je imela lahko obliko ožjega ali širšega odbora.²⁸ Odbor (Ausschuss) ni imel predsednika, ampak je njegova zasedanja na Kranjskem vidil deželni upravitelj (Landesverwalter).²⁹ Odbor (Ausschuss) ni imel kakšne častne funkcije, ampak pomembno vlogo pri delovanju stanov, saj je obravnaval večino pomembnih deželnih vprašanj (od deželne obrambe do vprašanj reformacije) in pri teh vprašanjih je delno prevzel vlogo zasedanj deželnega zbora. Poleg tega je imel odbor različno število članov, nekako od 10 do 40. Običajno se je sestajal štirikrat, včasih tudi večkrat na leto. To njegovo delovanje nam najlepše ponazarja prav serija stanovskih zapisnikov. Posebno o prvein zapisniku podrobno piše tudi Ema Umek.³⁰ Delovanje obel organov in njun pomen sta vidna tudi iz dela Augusta Dimitza, ki pa seveda uporablja le nemške izraze.³¹ Tudi Peter Radies razlikuje Verordnete od zasedanja Ausschessa.³²

V virih "Ausschuss" večinoma pomeni zasedanje deželanov, redkeje pa je s tem mišljen tudi kakšen drug "ad hoc" sestavljen odbor. V arhivih kranjskih deželnih stanov lahko za 16. stoletje naštejemo okoli sto ohranjenih zapisov dežel-

nega odbora (Ausschuss Beschreibung).³³ Čigar zasedanj se je v povprečju udeleževalo približno dvajset deželanov. Posamezni razpisi odbora imajo tudi poimenski seznam deželanov, ki so bili pozvani na odbor. Zasedanjem deželnega odbora (Ausschuss) lahko podrobno sledimo tudi skozi serijo stanovskih zapisnikov (1540-1747), ki ima več kot 50 knjig.³⁴

Poverjeniki (Verordnete) so se večinoma tudi udeleževali zasedanj odbora (Ausschuss), čeprav so bili le redko imenovani za njegove člane. Zasedanj odbora so se udeleževali tudi drugi nečlani odbora. Kadar je odbor (Ausschuss) obravnaval npr. deželno obrambo, se ga je udeležil tudi vojaški poveljnik, če pa so v obdobju reformacije na odboru razpravljali o verskih zadevah, se ga je udeleževal superintendant kranjske protestantske cerkve ipd.

O stanovskih poverjenikih (Verordnete) je ohranjena precej arhivskega gradiva. Naj omenimo le nekatere sklope: kopialne knjige stanovskih poverjenikov (Verordneten Copaybücher),³⁵ volitve stanovskih poverjenikov in njihove resignacije (Verordnete Wahl und Resignation),³⁶ instrukcije za poverjenike (Verordneten Instruction),³⁷ Iz vsega tega gradiva je razvidna jasna razlika med stanovskim odborom (Ausschuss) in poverjeniki (Verordnete). Tudi Carniolia Pragmatica,³⁸ ki jo je med letoma 1722 in 1748 sestavil deželni registrator Karel Seifried Perizhoffer, dosledno razlikuje "Ausschuss" in "Verordnete Stell". Carniolia Pragmatica je sestavljena iz dveh obsežnih knjig, v katerih je Perizhoffer zbral izvlečke iz stanovskih zapisnikov in v njih obravnava delovanje deželnih stanov od 16. stoletja dalje. Tako o odboru kot tudi o poverjenikih govori na številnih mestih.

Stanovi so občasno postavljali tudi druge odbore (Ausschuss). Tak odbor pa je deželni zbor izvolil le za izvedbo določenih nalog. Stanovi so podobno imenovali tudi odbore za meddeželna zasedanja. Dokler (nekako do leta 1540) niso bili oblikovani stalni poverjeniki (Verordnete), so stanovi občasno postavljali poseben odbor (Ausschuss) za izvršitev nekaterih deželnozborskih sklepov. Srečamo ga npr. v letih 1475, 1511, 1515. Navadno je bil ta odbor (Ausschuss) zadolžen zato, da je poskrbel za pobiranje davkov. Ta odbor je bil imenovan le za obdobje do izvedbe svoje naloge. Tako so stanovi npr. leta 1530 imenovali tak odbor za davek.³⁹ Te posebne odbore lahko štejemo za predhodnike poverjenikov.

²⁶ J. W. Valvasor, Die Füre des Herzogthums Krain, Lailach-Nürnberg 1689, knjiga IX, str. 84-93. Prav tako ne uporablja izraza "Ausschuss" v uvodu, kjer govori o "Verordnete", knjiga IX., str. 4-5, ali ko govori o sodnih pristojnostih "Verordnete", knjiga IX. 94.

²⁷ Prav tam.

²⁸ AS, Stan. I, sk. 875 sl.

²⁹ AS, Stan. I, sk. 937, Carniolia Pragmatica, 1. knjiga, protokol 8, št. 53.

³⁰ Več o tem in zasedanjih odbora glej tudi v navedenem delu E. Umek.

³¹ A. Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, Lailach 1875.

³² P. Radies, Die krainische Landschaft und das krainische Landtagswesen (bis 1748), Wien 1902, str. 168 sl., in 175 sl. Radies poverjenike (iz 16. in 17. stol.), razlikuje od sodasnih zasedanj deželnega odbora. Peter Radies pa funkcijo Verordnete iz obdobja do leta 1747 primerja z Landesausschussom, ki je bil deželna avtonomna vlada od 1861 do 1918. Poverjenike tako po funkciji primerja z deželnim odborom iz začetka 20. stoletja: "Die Verordnete der Landschaft - dieselbe Stelle, der man heute als Landesausschuss begrünet," (str. 168).

³³ AS, Stan. I, Posebni fasc. 7, sk. 18.

³⁴ AS, Stan. I, sk. 875-930.

³⁵ AS, Stan. I, fasc. 543-543n, sk. 806-820.

³⁶ AS, Stan. I, fasc. 544, sk. 820-821.

³⁷ AS, Stan. I, fasc. 545, sk. 821-822.

³⁸ AS, Stan. I, sk. 937.

³⁹ AS, Stan. I, fasc. 214, sk. 319.

1. *Verordnete*

3 do 6 članov

Poverjeniki (po starejši literaturi odborniki) - so bili stanovska vlada v okviru deželne avtonomije. Stalno so bili navzoči v deželni hiši. Stanovi so jih izvolili za enoletni do štiriletni mandat, od srede 17. stoletja pa so predsedniku poverjenikov izjemoma podelili dosmrtni mandat.

2. *Ausschuss (Kleine ali Enge)*

12 deželčanov

Mali odbor - posvetovalni organ, ki ga je večinoma na pobudo stanov skliceval deželni upravnik.

3. *Ausschuss (Grosse)*25 deželčanov⁴²

Veliki odbor - posvetovalni organ, ki ga je večinoma na pobudo stanov skliceval deželni upravnik. Odbor se je v obliki velikega ali malega odbora sestajal običajno vsaj štirikrat na leto, v kritičnih obdobjih pa pogostejše.

Večine zasedanj odbora se je udeleževalo od 10 do 25 deželčanov, izjemoma tudi več. Tako se je v praksi razlikoval med velikim in malim odborom izgubljala. Zasedanj se je večinoma udeleževalo neko "srednje" število, v 16. stoletju okoli 20 deželčanov, organ pa je bil imenovan le kot odbor "*Ausschuss*". Stanovi so uveljavljali tudi pravico, da so na zasedanje odbora pozvali tudi druge deželane, ki sicer niso bili imenovani v odbor.

4. *Landtag*

vsi deželani

Deželni zbor - skliceval ga je deželni knez, od 16. stoletja dalje običajno enkrat na leto. Le deželni zbor je bil pristojen za odobravanje davkov deželnemu knezu.

Seveda se deželnega zbora niso udeleževali vsi deželani. V 16. stoletju število udeležencev deželnega zbora ni preseglo 50 deželčanov, večinoma pa se ga je udeleževalo nekje od 30 do 40 deželčanov.⁴³ Včasih se je število deželčanov na zasedanju deželnega zbora komaj kaj razlikovalo od njihovega števila na zasedanju deželnega odbora.

To strukturo prvič srečamo leta 1519 po smrti cesarja Maksimilijana I. Takrat so stanovi imenovali štiri poverjenike (*Verordnete*) ter mali in veliki odbor (*Ausschuss*). Odbora sta leta 1519 štela 10 in 20 deželčanov.⁴⁴ Takrat je ta deželna struktura delovala približno leto dni, vse dokler se kranjski stanovi niso poklonili novemu deželnemu knezu.⁴⁵ Od leta 1540, ko se je ta struktura znova uveljavila, je do leta 1747 ostala večinoma nespremenjena.⁴⁶

Stanovi so v 16. stoletju tako dokaj jasno izoblikovali strukturo svojih najpomembnejših organov in zasedanj. Najširše pristojnosti je imel deželni zbor ("*Landtag*"), ki ga je običajno enkrat na leto skliceval deželni knez, o aktualnih deželnih vprašanjih pa so stanovi razpravljali na zasedanjih odborov. Odbor je skliceval po redu deželni upravnik ("*Landesverwalter*"), izjemoma pa tudi deželni poverjeniki.

Poverjeniki ("*Verordnete*") so bili izvršilni organ tako deželnega zbora ("*Landtag*") kot deželnega odbora ("*Ausschuss*") in delno tudi dvorne veče ("*Hofrat*"). Dvorna večja, ta je bila sicer starejši, predvsem sodni organ, se je v 16. stoletju poleg prejšnje vloge pojavljala tudi v podobni vlogi kot odbor. Odbor (*Ausschuss*) je razpravljal o vseh deželnih vprašanjih, od verskih do vprašanj obrambe proti Turkom in postavljanja deželnih uslužbencev. Odbor ni bil pristojen le za odobravanje davkov deželnemu knezu, saj je to bilo v izključni pristojnosti deželnega zbora.

Poverjeniki (*Verordnete*) so morali biti ves čas navzoči v deželni hiši. Prvotno, v prvi polovici 16. stoletja, so bili imenovani za leto dni, pozneje pa za tri ali štiri leta. Odbora (veliki in mali) sta bila predvsem posvetovalno telo, poverjeniki pa so bili izvršilno telo. Odbora sta bila občasno zasedanje deželčanov, poverjeniki pa so opravljali naloge stanovske vlade, ki je reševala vse vsakodnevne zadeve v okviru deželne avtonomije. V okviru te so bili poverjeniki posebej zadolženi za vodenje tako imenovanega "deželnega gospodarstva". To so bile predvsem zadeve davkov ter drugih pristojbin in stanovskih sredstev. Pri vprašanjih davkov in deželnega uradništva so imeli poverjeniki tudi nekatere sodne pristojnosti, posebej ko je šlo za izterjavo neplačanih davkov. Skupaj s pisarno so vodili stanovsko korespondenco. Obenem so opravljali ohlast nad deželnostanovskimi uradniki in uslužbenci. Poverjeniki iz klopi gospodov in vitezov

⁴⁴ AS, Stan. I, fasc. 211, sk. 316.

⁴⁵ Od 31. januarja 1519 pa vsaj do 11. julija 1520, verjetno pa delno še v letu 1521.

⁴⁶ Marija Terezija je po tem letu zelo omejila vpliv stanov, vendar je še pustila stanovsko upravo. Pomen le-te pa je bil ostlejši veliko manjši kot v predterezijanski dobi. Juref II. je leta 1783 odpravil poverjenike (*Verordnete*) in deželni odbor (*Ausschuss*). Leopold II. je stanovsko upravo obnovil. Ta se je s kratko prekinitvijo (1810-1818) obdržala do leta 1861.

⁴² Včasih pa so stanovi v veliki odbor imenovali 24 deželčanov.

⁴³ AS, Stan. I, Zapisniki, sk. 875 sl.

so opravljali tudi naloge prisednikov, to pa običajno ni veljalo za poverjenike iz vrst prelatov in deželno knežjih mest. Če so poverjeniki prejeli informacijo o pomembnih zadevah, ki bi pressegla njihove pristojnosti, so deželni upravniku predlagali, da je na posvet sklical deželni odbor v ožji ali širši sestavi, pač glede na pomembnost zadeve.

Leta 1540 so bili člani odbora (*Ausschuss*): deželni glavar (Nikolaj Juričič), deželni upravitelj (*Landesverweser*)⁴⁷ (Jurij pl. Gall), dva predstavnika prelatov (ljubljski škof Franc Kacijanar in stiški opat), trije gospodje (baroni Erazem Turn, Anton Turn in Krištof Kreig), trije vitezi (Nikolaj Schnitzenpaumb, Erazem Obrtsehan, Krištof Purgstall) ter en predstavnik mestne kurije (ljubljski župan).⁴⁸

Poverjeniki so bili leta 1540 trije: ljubljanski stolni kanonik Pavel Winer, Krištof pl. Gall iz Podpeči in Hans Jožef pl. Egkh.⁴⁹

Poleg malega odbora je obstajal tudi veliki odbor. Ta je bil posebno dejaven v obdobju reformacije. Pozneje so stanovi točneje določali sestavo odborov, večinoma pa so se te sestave držali že pred tem. Tako so koncem junija 1622 na zasedanju velikega odbora, udeležilo se ga je 37 deželanov, točno določili število članov velikega in malega odbora. Veliki odbor je štel 25 članov, mali pa 12. Vsi člani so morali biti iz deželnega zbora.

V velikem odboru (*Grösser Ausschuss*) so bili:⁵⁰

- pet deželanov iz klopi prelatov (ljubljski škof, stiški opat, kostanjeviški opat, novomeški prošt, ljubljanski stolni dekan ali član ljubljanskega kapitlja);

- osem deželanov iz gosposke klopi:

Štefan Ursini grof Blagaj, Jurij baron Moškon, Pavel baron Egkh, Hans Gašper baron Lantieri, Nikolaj baron Egkh, Wolf baron Egkh, Ivan Jurij baron Lamberg, Jurij Boltežar baron Kacijanar;

- devet deželanov iz viteške klopi:

Erazem pl. Scheyer, Ernest pl. Paradeiser, Jurij pl. Gusič, Kozmos pl. Hohenwart, Boltežar pl. Raumbtschiessel, Bernhard Leo pl. Gall, Jurij Boltežar pl. Raunach, Franc Jurij pl. Oberburg, Jožef pl. Pasarelli;

- trije člani iz klopi mest (Ljubljana, Kranj, Novo mesto)

V malem, 12 - članskem odboru (*Kleiner Ausschuss*) so bili:⁵¹

- štirje prelati (ljubljski škof, kostanjeviški opat, novomeški prošt, ljubljanski stolni dekan);

če se ljubljanski škof ni mogel udeležiti zasedanja malega odbora, ga je lahko nadomestil bistriški prior;

- štirje člani iz gosposke klopi: Štefan Ursini grof Blagaj, Nikolaj baron Egkh, Wolf baron Egkh, Jurij Boltežar baron Kacijanar;

- trije člani iz viteške klopi: Erazem pl. Scheyer, Boltežar pl. Raumbtschiessel, Franc Jurij pl. Oberburg;

- en član iz klopi mest (Ljubljana).

Poverjeniki (*Verordnete*) so bili tega leta štirje: Dietrich baron Turjaški, ta je bil obenem predsednik urada poverjenikov, ljubljanski prošt Gašper Bobek (Wabegkh), Jurij baron Wagen in Hans Friderik pl. Raubar.

Poverjeniki (*Verordnete*) so bili večinoma štirje, sicer izjemoma tudi manj ali več, od 3 do 6 (le leta 1543 jih je bilo še več). Od leta 1583 so stanovi enega izmed poverjenikov imenovali za predsednika urada poverjenikov. Večinoma sta bila v uradu poverjenikov po dva deželana iz kurije gospodov in po dva iz kurije vitezev. Konec 16. stoletja je prelatom uspelo, da je eno mesto v uradu zasedel predstavnik klopi prelatov. Predstavniki mest so bili med poverjeniki le izjemoma. Poverjeniki (*Verordnete*) so za svoje delo prejeli relativno visoko letno plačo, člani odbora (*Ausschuss*) pa so med zasedanjem odbora prejeli za vsak dan dnevnicu, seveda le, če so se zasedanja udeležili.

Odnos med uradom poverjenikov in deželnim odborom kaže tudi instrukcija za urad poverjenikov iz leta 1540. Ta instrukcija je najstarejša znana ohranjena instrukcija za urad poverjenikov na Kranjskem in najverjetneje prva instrukcija, ki so jo poverjenikom izdelali stanovi, saj je leto 1540 obenem tudi prvo leto, ko so se poverjeniki (*Verordnete*) pojavili v stanovskih zapisnikih. Iz štiridesetih let 16. stoletja so ohranjene štiri instrukcije za urad poverjenikov, in sicer iz let 1540, 1542, 1543 in 1545. Prva instrukcija (*der Herren Verordneten Instruction*) je bila sprejeta 30. januarja 1540 na zasedanju deželnega zbora.⁵²

"*Mi od prelatov in ostale duhovščine, gospodov, vitezov, mest in trgov, kneževine Kranjske, slovenske marke, Metlike, Istre in Krash zbrani danes na zasedanju deželnega zbora v Ljubljani, priznamo skrajno in posamično zase in za naše potomce in družice, da smo sprejeli in nastavili častitljive plemenitosti polne gospode Pavla Winerja stolnega kanonika v Ljubljani, Krištofa pl. Gullu iz Podpeči in Ivana Jožefa pl. Egkha iz Novega gradu pri Preddvorn za naše poverjenike (Verordnete) za leto dni. S tem jim dajemo oblast, da mi rešujejo vse splošne potrebe dežle, posebno obračunajo in preračunajo mne, naredijo zbiranje in jih pomirajo in sprejmejo nove naprave.*"

⁴⁷ Bolje "deželni namestnik", kar je še ustrenejši prevod izraza *Landesverweser*. Za tak način prevajanja se zavzema tudi Sergij Vilfan. (Ustavna ureditev, str. 230).

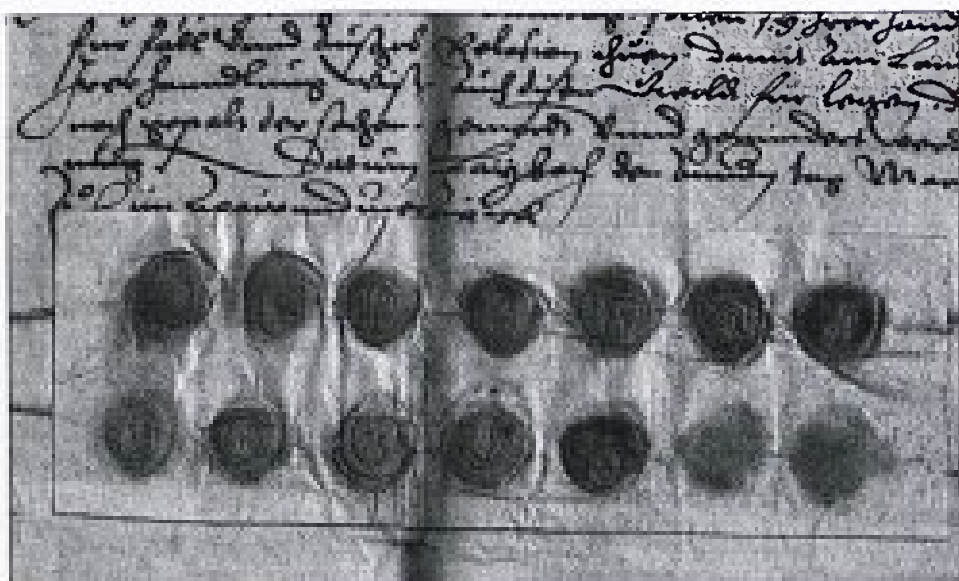
⁴⁸ AS, Stan. I, fasc. 545, sk. 821.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ AS, Stan. I, sk. 889, Protokol XV, fol. 100.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Der Herren Verordneten Instruction de dato 30. janer 1540. AS, Stan. I, fasc. 545, sk. 821.

Instrukcija za poverjenike iz leta 1542,
Arhiv Republike Slovenije, Stan. I., fasc. 545, šk. 821.

Mišljeni so davčni računi, davčni zaostanki in napovedi imenja. Poverjeniki, ki so bili stanovski izvršilni organ, so se ukvarjali z vprašanji davkov, davčnih zaostankov in davčnih napovedi. Davke so stanovi odobraval na deželni zbor, ki je bil v obdobju stanovskega dualizma tudi osrednje mesto pogajanj med stanovi in deželnim knezom. Vsi deželani so morali plačati davek (t.i. imenjski davek) na podlagi imenjske rente, ki so jo morali prijaviti. Sprejemanje novih davkov je bilo v izključni pristojnosti deželnega zbora. V primerih "težjih" oziroma pomembnejših zadev so se morali poverjeniki (*Verordnete*) posvetovati z odborom (*Ausschuss*) in drugimi deželani:

"Pri tem naj skrbijo za dober red pa nasvetu plemenitih gospodov Nikolaja Juričiča barona iz Gyms, komornega svetnika rimskega cesarja in kranjskega deželnega glavarja, gospodo Andreja pl. Lamberga iz Črnelega, inkajšnjega deželnega upravitelja, in ostalih gospodov iz deželnega odbora (*Anschluss*).

...Služijo naj za izpolnitev vsega, kar so spoštovani stanovi že večkrat pred tem in na sedanjem deželnem zboru sklenili. Obravnavajo naj in uredijo naj, kar je za skupno korist in dobro dežele. Ne smejo sprejeti nobene nove naklade, niti davka, tudi nič, česar niso dovolili vsi deželni stanovi. Če bi se dogodile zelo pomembne in težke zadeve, potem te obravnavajo skupaj s prej navedenim našim dobrohotnim gospodom deželnim glavarjem, deželnim upraviteljem in častitimi, plemenitimi, slatnimi, stanovnimi, previdnimi, častljivimi in modrimi gospodom Frančiškom ljubljanskim škofom, gospodom Erazmom baronom Turnom iz Križa, kraljevim svetnikom in deželnim komednikom spodnjeavstrijske balije in glavarjem v Metliki, gos-

podom Janezom, opatom v Stični, Krištofom baronom Kraig, dednim komornikom dežele Koruške, gospodom baronom Antonom Turnom iz Križa, glavarjem gospodstva Loka, gospodom Nikolajem Šnicempannerjem iz Iga, gospodom Erazmom pl. Obričanom iz Starega gradu, Krištofom pl. Purgstallom zastavnim gospodom gospodstva Goričane, in Hanson Weillheimerjem, ljubljanskim županom na eni strani, če pa je zadeva zelo težka, pa naj po priliki k sebi pozovejo še več drugih deželanov, ki se tu nahajajo. V vseh primerih naj zadeve obravnavajo na najboljši način, složno, zvesto, pridno v dobro dežele. To potrjujejo s to listino z našimi stanovskimi podpisi. Narejeno v Ljubljani zadnjega januarja 1540."

Instrukcijo so s podpisi potrdili nekateri deželani: Nikolaj pl. Turn, Ivan pl. Lamberg iz Boštanja, Vajkard Merlitz, Erazem pl. Scheyer, Jakob pl. Lamberg iz Kamna, Krištof pl. Gall in Seyfried Rasp. Glede na obseg poznejših instrukcij je bila instrukcija iz leta 1540 še dokaj skromna, tako po vsebini kot po obsegu - obsegala je dve strani in pol. Instrukcijo so sprejele vse štiri kurije kranjskih stanov.⁵³

Instrukcija za poverjenike - 1542⁵⁴

Druga instrukcija je bila sprejeta leta 1542 na zasedanju deželnega zbora in dvorne večje. Ta instrukcija je obsežnejša, zapisana je namreč na petih straneh, in določnejša v nalogah, za katere pooblašča poverjenike. Naloge poverjenikov so se od davkov širile na urejanje številnih drugih

⁵³ AS, Stan. I, fasc. 545, šk. 821.

⁵⁴ Der Herren Verordneten Instruction, 2. marts 1542, AS, Stan. I, fasc. 545, šk. 821.

zadev, od skrbi za druge prihodke do spora z mestom Trstom. Tudi določila glede napovedi in davkov so postala obsežnejša. Davčna napoved je bila tajna in ni smela biti objavljena. Posebna določila se nanašajo na davke v Istri in na Krasu.

Stanovi so že na deželnem zboru 5. februarja 1542 določili, da naj nekatere osebe opravljajo v dobro dežele "dnevne deželne zadeve in še drugo po meddeželnih praških sklepih"⁵⁵ v času med deželnimi zbori. To je pomenilo tudi izvršitev stanovske odobritve, v katero so kranjski stanovi privolili v Pragi. Na zasedanju dvorne veče, ki je sledila deželnemu zboru, so stanovi 2. marca imenovali za poverjenike enega prelata, enega plemiča in enega iz klopi mest in trgov: Pavla Wienerja, stolnega kanonika v Ljubljani, Jurija pl. Lamberga iz Črnelega in Vida Khisla, ljubljanskega župana, in jim izdali instrukcije.

Poverjeniki so morali poskrbeti, da so deželani pravočasno oddali davčne napovedi in da so bile te napovedi točne. Če kdo tega ni storil, so ga poverjeniki najprej opozorili. Če to ni zaleгло, so ga kaznovali. Proti tistim, ki niti po tem niso naredili davčne napovedi in poravnali davkov ali davčnih zaostankov, so poverjeniki nastopili z ribežem in jim zasegli vso posest, dokler niso poravnali, svojih obveznosti do dežele in nastalih stroškov.

Napoved, ki so jo dali deželani in drugi ni smela biti javno objavljena. Tudi v Istri in na Krasu so morali odslej oddati napovedi in plačevati davke. Zaradi velikega zaostanka le teh so morali poverjeniki nastopiti proti dolžnikom. Postaviti so morali posebnega prejemnika in opozoriti tiste, ki niso naredili prijave.

Kadar so poverjeniki prejeli obtožbe, da je kdo svoje podložnike preveč obremenjeval z davki, so morali to sporočiti stanovom, da so ti nato proti temu ukrepali s kaznijo.

Poverjeniki so bili zadolženi za plačilo od stanov odobrenih izdatkov, kot tudi odobrenih izdatkov za deželno vojsko. Če so pri tem in podobnem potrebovali nasvet, so stanovi menili, naj se posvetujejo z deželnim glavarjem.

Skrbeti so morali za pravilnosti davčnih napovedi, pri tem pa so morali biti posebno pozorni, da ne bi nastajale nepravilnosti. Poverjeniki niso smeli varčevati z močmi pri

urejanju davčnih zadev. Proti tistim, ki niso dali napovedi, so morali ukrepati in poskrbeti, da so tudi ti dali napoved in da niso nikogar spregledali.

Urediti so morali šestletno pomoč. Zbrati so morali vse postavke in v njih zajeti tudi Goriški dolg in drugo, to obračunati in posamezne postavke pojasniti. Do konca leta 1542 so se morali spet znova pogajati tudi s "kraljevim visočanstvom."⁵⁶

Če je še kdo pri deželi imel davčni zaostanek, so morali izterjati tudi tega. Narediti so morali obračun in točen seznam zaostankov. Obračun so dostavili prejemnikom, da so se ti po njem ravnali. Solni dač je moral biti narejen v dobro ali po pravu.

V primeru državne pomoči so morali poverjeniki poskrbeti, da so dala napoved tudi frajsinška posestva.⁵⁷ Poverjenike so stanovi zadolžili, naj na prihodnjem zasedanju v Brucku o tem razpravljajo in prosijo kraljevo visočanstvo, da se dajatve tujih knezov ne izročijo neposredno državi, tako da bi bila pomoč v deželah nedeljena.

Poverjeniki so morali na koncu obračunskih knjig vpisati vse primankljaje obračunov in njihovo razlago. S tem naj bi preprečili poznejše pomote in sume. Poverjeniki so morali imeti vedno pregled nad delom prejemnikov ter skrbeti, da so ti delali pošteno, obenem pa so morali paziti, da ne bi nastajali spori.

Sestaviti so morali poročilo o stanju deželnih uslužbencev in najemnikov, tako da jih je lahko glavni prejemnik plačal.

⁵⁵ Mišljeni so sklepi zborovanja odborov spodnjeavstrijskih dežel (Avstrije nad Anžii in pod njo, Štajerske, Koroške, Kranjske), Goriške, Tirolske, Prelojnih dežel, Češke in Moravske v Pragi poznani 1541-1542. To je bilo ena najpomembnejših zborovanj v avstrijski zgodovini in je bilo sad prizadevanj Ferdinanda I. in stanov spodnjeavstrijskih dežel, da bi se uredilo skupno reševanje vseh dežel v obrambi proti Turkom. Poleg prisveta vprašanj in oskrbe vojske so bila v ospredju vprašanja davčne napovedi in politiranja zaustavljenih davkov, se pravi vprašanje razrešitve finančnega bremena za obrambo med posameznimi deželami. (H. J. Birkmann, Die österreichischen Ländel-Kongresse, V: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 17, 1869, str. 279-286)

⁵⁶ To se je tudi zgodilo, saj je bil v aprilu in maju 1542 sklican zbor odborov spodnjeavstrijskih dežel na Dunaju, na katerem so razpravljali o izvedbi sklepov državnega zbora v Speyerju, ki je bil v začetku leta 1542. S Kranjske so se udeležili zbiranja na Dunaju Pavel Wiener (sodasni tudi poverjenik), Jurij pl. Lamberg in ljubljanski meščan Marx Stettner. Kranjski stanovi so, kot je vidno tudi v drugih primerih, upoštevali tudi kurijo mest in trgov. Tema zbiranja je bila odhrtitev sredstev za odpravo proti Turkom in za špansko-francosko vojno. Na Dunaju so se odbori spodnjeavstrijskih dežel zbrali znova oktobra 1542 in spet odobrili finančno pomoč deželnemu knezu. (A. Dimitz, 6. knjiga, str. 178-179)

⁵⁷ Glede udbavčitve posesti, ki so jih imeli v deželi člani državnih stanov v začetku ni bila sporna. V letu 1531 pa so državni stanovi zaradi državne pomoči za boj proti Turkom menili, da bi sodasna prilegnitev državnih stanov v deželno udbavčenje pomenila neupustni dvojni obdavčitev. Zato je bilo sklenjeno, da se deželna posest le-teh opusti davka za obrambo proti Turkom v deželnih deželah, ne pa tudi preostalih deželnih davkov. 11. aprila 1543 so sklenili poravnavo med cesarjem Ferdinandom I. in salzburškim, bamberskim, feisinskim, regensburškim in passavskim škofom, in sklenili da bodo posesti teh škofovskih kneževin v spodnjeavstrijskih deželah pristoje turškega davka, vse oblike imbi plačevale pomoč za boj proti Turkom državi. S tem je bil princip zemeljske enakosti prekršen v korist državnostanovskih posestnikov v deželnih deželah. (A. Mell, str. 522)

Poverjeniki so morali skrbeti za vzdrževanje in popraviljanje poti. Skrbeti so morali za objavljane deželne redov in pripravo njihovih predlogov.

Kar se tiče popravila ceste skozi Kokro, so jih stanovi zadolžili, "naj storijo vse, kar je človeško in kar je mogoče", da se jo izboljša. Cestno mitnino, stojnino, njive in druge čimže so morali vzdržujejo v posebnem redu, tako da so bile pravice dosežene, dohodek od tega je obračunal prejemnik in iz tega dohodka naj bi se izboljšale ceste. Poverjeniki so morali rešiti tudi zadevo s Tržačani in preprečiti nezadovoljstvo in razburjenje, vse za dobro in prijateljsko sosedstvo.

V času ki je poverjenikom še ostal na razpolago, naj bi ti poskrbeli, da se pripravi red ograjnega sodišča za nadaljnje razpravljanje. Poverjeniki so morali biti seznanjeni z vsemi pritožbami in zadevami dežele. Vzdrževati so morali dobro registraturo in vse drugo, kar je določil praški sklep in deželni zbor. To so morali izvršiti čimprej in pri tem niso smeli ničesar izpustiti.

Pri svojem delu so morali preprečevati nepotrebno jezo, dopisovanje in drugo, da zaradi tega dežela ne bi trpela škode. Poverjenikom pa se ni bilo treba ukvarjati z vprašanjem dokončanja pogajanj o trgovini tujcev, ki je niso dovolili vsi stanovi.

V primeru, da bi bila naklada mnogo manjša, so morali poverjeniki o tem predhodno obvestiti deželane.

Stanovi so v sklepnem delu instrukcije poverjenikom naložili naj vzdržujejo kolikor je mogoče dobro gospodarstvo. Naj ne potrdijo nobenega nepotrebne izdatka ali zanj zaprosijo. Stanovi so poverjenike pri tem opozorili na revščino in velike stroške, ki izčrpavajo deželo, pri tem pa so jim izrazili svojo podporo in zaupanje.

Tudi instrukcija iz leta 1542 je določila, da se morajo poverjeniki v težavnih primerih vedno obrniti po nasvet k deželnemu glavarju ter zahtevati odbor in nasvet še drugih deželanov. Na vseh zasedanjih deželne veče in deželnega zbora so morali poverjeniki poročati o svojem delu in izdatkih, tako da je bil deželni zbor seznanjen z njihovim delom. Pri tem so morali poverjeniki predložiti tudi pooblastila, ki so jih dobili od stanov.

Instrukcijo so stanovi sprejeli drugega marca 1542 v Ljubljani.⁵⁸ Na njej je ohranjenih dvanajst pečatov.⁵⁹

ZUSAMMENFASSUNG

STÄNDISCHE VERORDNETE UND AUSSCHUSS SOWIE DIE INSTRUKTIONEN FÜR VERORDNETE AUS DEN JAHREN 1540 UND 1542

Der Autor stellt die Verwaltungsstruktur der wichtigsten Ämter der Krainer Landstände vor. Zum ersten Mal hegeget man einer derartigen Struktur in Krain im Jahre 1519, endgültig setzte sie sich im Jahre 1540 durch. Das zentrale Vollzugsorgan der Landstände waren drei bis sechs Verordnete. Außer ihnen kannten die Stände noch zwei Beratungsorgane, den kleinen Ausschuss (12 Landleute) und den großen Ausschuss (25 Landleute). Diese tagten gelegentlich, mindestens viertmal pro Jahr, im Notfall auch öfter. Im großen und kleinen Ausschuss waren alle vier Kurien vertreten (Prälaten, Herren, Ritter und landesfürstliche Städte). Dieses Prinzip wurde bei den Verordneten jedoch nicht so konsequent eingehalten. Der kleine Ausschuss setzte sich aus 4 Prälaten, 4 Herren, 3 Ritters und einem Vertreter der landesfürstlichen Städte zusammen. Im großen Ausschuss waren 5 Prälaten, 8 Herren, 9 Ritter und 3 Vertreter der landesfürstlichen Städte vertreten. Im vorliegenden Beitrag werden auch die ersten beiden Instruktionen für die Verordneten aus den Jahren 1540 und 1542 vorgestellt.

SUMMARY

DEPUTY COMMISSIONERS AND THE PROVINCIAL BOARD AND THE INSTRUCTIONS FOR COMMISSIONERS IN 1540 AND 1542

In his article, the author discusses the administrative structure of the most important offices of the Carniolan Diets. The structure referred to appears in Carniola for the first time in 1519 and became the established norm by 1540. The most important executive bodies of the provincial Diets were the commissioners or the Verordnete, as they were referred to, of which there were usually from 3 to 6. In addition to these, the Diets also had two advisory bodies: the smaller committee of 12 noblemen, known as the Ausschuss and the greater committee of 25 noblemen which convened occasionally - usually four times a year, although, in times of emergency, more frequent meetings have been recorded. All four Diet benches (the prelates, the nobility, the knights and the provincial royal towns) were represented in both the smaller and the greater committee - a principle, however, which the diets did not adhere to strictly in appointing their commissioners. The smaller committee was comprised of 4 prelates, 4 noblemen, 3 knights and a representative of the provincial royal towns, while the greater committee was comprised of 5 prelates, 8 noblemen, 9 knights and three representatives of the provincial royal towns. The article also presents the first two instructions given to the commissioners appointed in 1540 and 1542.

⁵⁸ Instrukcija je bila prenesena iz zapuščine Janeza Herbatta pl. Kacijanarja grofa Begunjskega (Kazenstein) (deželnega upravitelja v letu 1611) v stanovsko registraturo. AS, Stan. 1, fasc. 545, sk. 821.

⁵⁹ Der Herren Verordneten Instruction, 2 marty 1542. AS, Stan. 1, fasc. 545, sk. 821.